

Michel Foucault

Geboorte van de kliniek

**Een archeologie van de
medische blik**

Vertaling: Peter Klinkenberg

Boom

Inhoud

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1: Ruimten en klassen	19
Hoofdstuk 2: Een politiek bewustzijn	41
Hoofdstuk 3: Het vrije veld	60
Hoofdstuk 4: De ouderdom van de kliniek	78
Hoofdstuk 5: De les van de hospitalen	89
Hoofdstuk 6: Tekens en gevallen	116
Hoofdstuk 7: Zien, weten	138
Hoofdstuk 8: Open eens wat lijken	157
Hoofdstuk 9: Het onzichtbare zichtbaar	185
Hoofdstuk 10: De crisis der koortsen	213
Besluit	237
Bibliografie	242
Nawoord - De actualiteit van de archeologie van de medische blik: geboorte en dood van de klinische ervaring Hub Zwart	253

Voorwoord

In dit boek gaat het over de ruimte, de taal en de dood; het gaat over de blik.

Omstreeks het midden van de achttiende eeuw behandelde een genas Pomme een hysterica door haar ‘tien maanden lang baden van tien tot twaalf uur per dag’ te laten nemen. Aan het einde van deze kuur tegen de uitdroging van het zenuwstelsel en de warmte waardoor ze werd bestendigd, zag Pomme ‘vliesachtige delen die op stukken doorweekt perkament leken (...) onder een lichte pijn loslaten en dagelijks met de urine naar buiten komen, en vervolgens de urineleider aan de rechterkant loslaten en in zijn geheel langs dezelfde weg naar buiten komen’. Hetzelfde gold voor ‘de ingewanden die in een andere fase hun inwendige vlies verloren, dat we door het rectum naar buiten zagen komen. Slokdarm, luchtpijp en tong verloren op hun beurt delen; en door braken of ophoesten had de patiënte verschillende stukken voor ons uitgespuugd’.¹

En minder dan een eeuw later neemt een arts op deze wijze een anatomisch letsel van de hersenen en het hersenvlies waar; het zijn ‘schijnvliezen’ die vaak worden aangetroffen bij patiënten die aan een ‘chronische hersenvliesontsteking’ lijden:

Hun buitenkant die op de arachnoïdea van de dura mater ligt, is daarmee of heel losjes verbonden, zodat men ze gemakkelijk kan scheiden, of vast en nauw verbonden, en dan is het soms heel lastig om ze los te maken. Hun binnenkant grenst alleen aan de arachnoïdea, zonder dat hij daarmee enige verbinding aangaat (...). De schijnvliezen zijn vaak doorzichtig, vooral wanneer ze heel dun zijn; maar gewoonlijk hebben ze een wit-, grijs- of roodachtige en minder vaak een geel-, bruin- en zwartachtige kleur. Al naargelang de delen van hetzelfde vlies vertoont deze substantie vaak verschil-

1. P. Pomme, *Traité des affections vaporeuses des deux sexes*. Lyon, 1769, deel 1, pp. 60-65.

lende kleurschakeringen. De dikte van deze toevallige voortbrengselen verschilt sterk; soms zijn ze zo dun dat men ze met een spinweb zou kunnen vergelijken (...). Ook de samenstelling van de schijnvliezen laat heel wat verschillen zien: de dunne vliezen zijn pseudomembraneus, lijken op de velletjes van eieren en hebben geen duidelijke eigen structuur. De andere vertonen vaak aan een van hun zijden sporen van met bloed belopen vaten die elkaar in verschillende richtingen kruisen. Dikwijls zijn ze te herleiden tot op elkaar liggende laminae waartussen vrij vaak meer of minder ontkleurde bloedstolseltjes liggen.²

Tussen de tekst van Pomme, die de oude mythen van de zenuwpathologie tot hun hoogtepunt voerde, en de tekst van Bayle, die voor een tijdperk dat we nog niet achter ons hebben gelaten de met hersenletsel gepaard gaande algehele verlamming beschreef, is het verschil oneindig klein en oneindig groot. Oneindig groot voor ons, omdat elk woord van Bayle een duidelijke kwaliteit aanduidt en zo onze blik op een wereld richt waarin alles voortdurend zichtbaar is, terwijl de eerste tekst voor ons in een taal van droombeelden spreekt die elke verankering in de waarneming mist. Maar welke fundamentele ervaring kan deze duidelijke scheidslijn afbakenen binnen de ruimte waar onze zekerheden ontstaan en gerechtvaardigd worden? Wie kan ons bevestigen dat een arts in de achttiende eeuw niet zag wat hij zag, maar dat de wonderlijke gedaanten slechts enkele tientallen jaren nodig hadden om op te lossen, zodat in de vrijgekomen ruimte de heldere omtrek van de dingen het oog kon bereiken?

Er heeft geen 'psychoanalyse' van de medische kennis noch een meer of minder spontane breuk met de imaginaire bezettingen plaatsgevonden; de 'positieve' geneeskunde is niet de geneeskunde die uiteindelijk een 'objectkeuze' ten gunste van de objectiviteit zelf heeft gemaakt. Al die machten van een fantastische ruimte waarin artsen en patiënten, fysiologen en praktiserende artsen met elkaar in verbinding stonden (gespannen en verwrongen zenuwen, brandende droogheid, verharde of verbrande organen, wedergeboorte van het lichaam in het heilzame element van koelte en kuurbaden) zijn niet verdwenen, maar eerder verschoven en als het ware opgesloten in de eigenaardigheid van

2. A.L.J. Bayle, *Nouvelle doctrine des maladies mentales*. Parijs, 1825, pp. 23-24.

de patiënt, binnen het gebied van de ‘subjectieve symptomen’ dat voor de arts niet langer de wijze waarop hij kent, maar de wereld van te kennen objecten bepaalt. Het wonderlijke verband tussen weten en lijden wordt zeker niet verbroken, maar langs een heel wat complexere weg aangebracht dan de ontvankelijkheid voor pure bedenksels; de aanwezigheid van de ziekte in het lichaam met haar spanningen en brandende gevoelens, de verborgen wereld van de ingewanden, heel de schaduwzijde van het lichaam die met lange blinde dromen wordt bekleed, worden door het reducerende vertoog van de arts in hun objectiviteit betwist en tegelijk als evenzoveel objecten voor zijn positieve blik neergezet. De gedaanten van de pijn worden niet uitgebannen ten gunste van geneutraliseerde kennis; ze zijn opnieuw verspreid over een ruimte waar lichamen en blikken elkaar kruisen. Wat is veranderd, is de verborgen samenhang waarop de taal steunt, de betrekking tussen wat spreekt en waarover wordt gesproken in een bepaalde situatie of positie.

En wat de taal zelf aangaat: vanaf welk moment en door welke semantische of syntactische wijziging kan men vaststellen dat ze in een rationeel vertoog is veranderd? Welke scheidslijn wordt er dan getrokken tussen een beschrijving die vliezen als ‘doorweekt perkament’ voorstelt en een andere beschrijving, die niet minder kwaliteiten en metaforen gebruikt, die zoiets als eiwitvelletjes over de hersenvliezen ziet uitgespreid? Hebben de ‘witachtige’ en ‘roodachtige’ vliezen van Bayle voor een wetenschappelijk vertoog een andere waarde of een grotere betrouwbaarheid en objectiviteit dan de verhoorde lamellen die de artsen van de achttiende eeuw beschreven? Een wat zorgvuldiger blik, een verbaal traject dat langzamer is en meer op de dingen gebaseerd, kwalificaties die subtieler en soms wat verward zijn: verbreidt er zich in de medische taal niet gewoon een stijl die sinds de galenische geneeskunde voor het grauw der dingen en hun vormen een net van kwaliteiten heeft gespannen?

Om het moment vast te stellen waarop zich de kentering in het vertoog heeft voorgedaan, moeten we waarschijnlijk iets anders onderzoeken dan de thematische inhoud of de logische modaliteiten en ons richten op dat gebied waar de ‘dingen’ en de ‘woorden’ nog niet gescheiden zijn en waar zienswijze en zegswijze aan de rand van de taal nog bij elkaar horen. We zullen de oorspronkelijke verdeling tussen het zichtbare en het onzichtbare moeten ondervragen voor zover ze samenhangt met de verdeling tussen wat wordt uitgesproken en wat wordt

verzwegen: dan zal het verband tussen de medische taal en haar object in een unieke figuur zichtbaar worden. Maar voor wie niet vragend terugblijkt, bestaat er geen voorrang; het enige wat nodig is om de gesproken structuur van wat wordt waargenomen in een met opzet neutraal daglicht te stellen, is die *volle* ruimte in de *holte* waarvan de taal haar volume en maat krijgt. We moeten ons voor eens en voor altijd plaatsen op het fundamentele niveau van de *verruimtelijking* en de *verwoording* van het pathologische, daar waar de spraakzame blik die de arts op de giftige kern van de dingen richt, ontstaat en zich concentreert.

De moderne geneeskunde heeft zelf haar geboortedatum bepaald in de laatste jaren van de achttiende eeuw. Wanneer ze over zichzelf begint na te denken, stelt ze de oorsprong van haar positiviteit, afgezien van elke theorie, gelijk aan een terugkeer naar de bescheiden doelmatigheid van wat wordt waargenomen. In werkelijkheid berust dit veronderstelde empirisme niet op een herontdekking van de absolute waarden van het zichtbare of op een vastberaden verwerping van de systemen en hun drogbeelden, maar op een reorganisatie van deze zichtbare en verborgen ruimte, die werd geopend toen een oeroude blik op het menselijk lijden bleef rusten. De verjonging van de medische waarneming, en het oplichten van de kleuren en de dingen onder de blik van de eerste klinici, vormen evenwel geen mythe; in het begin van de negentiende eeuw hebben de artsen beschreven wat eeuwenlang onder de drempel van het zichtbare en zegbare was gebleven; maar dat kwam niet omdat ze na te lange tijd te hebben gespeculeerd weer waren begonnen waar te nemen of meer aan de rede dan aan de verbeelding gehoor te geven; dat kwam omdat de structuur van de betrekking tussen het zichtbare en het onzichtbare, onontbeerlijk voor elk praktisch weten, was veranderd en onder de blik en in de taal had getoond wat onder en achter hun domein lag. Tussen de woorden en de dingen kwam een nieuwe verbintenis tot stand, die *zichtbaar* en *zegbaar* maakte, en soms in een vertoog dat zo oprecht 'naïef' is dat het op een archaïsche niveau van rationaliteit lijkt te liggen, alsof eindelijk werd teruggekeerd naar een prille blik.

In 1764 wilde J.F. Meckel de veranderingen van de hersenen bestuderen bij een bepaald aantal aandoeningen (apoplexie, manie, longtering); hij had de rationele methode toegepast van het wegen en vergelijken van gelijke volumes, om vast te stellen welke delen van de hersenen

waren verschrompeld, in welke delen een stuwning was opgetreden en bij welke ziekten. Van deze onderzoeken is de moderne geneeskunde nagenoeg niets bewaard gebleven. De hersenpathologie begon voor ons een 'positieve' vorm aan te nemen, toen Bichat en vooral Récamier en Lallemand de befaamde

hamer met aan het uiteinde een breed en smal vlak gingen gebruiken. Als men daarmee tikjes op een volle schedel geeft, ontstaat er geen schok die mogelijk stoornissen teweegbrengt. Het verdient de voorkeur aan de achterkant te beginnen, omdat, wanneer enkel nog het achterhoofdsbeen gebroken moet worden, het vaak zo beweeglijk is dat de tikken hun doel missen (...). Bij heel jonge kinderen zijn de beenderen te buigzaam om te worden gebroken en te dun om te worden doorgezaagd; dan moeten ze met een sterke schaar worden doorgeknipt.³

Dan gaat de vrucht open: onder de zorgvuldig gespleten schaal komt iets te voorschijn, een weke en grauwe massa, gewikkeld in slijmerige, dooraderde vellen, een naargeestig en kwetsbaar vruchtvlees waarin het eindelijk bevrijde object van het weten een schitterend licht verspreidt. De ambachtelijke behendigheid van de schedelbreker heeft de plaats ingenomen van de wetenschappelijke nauwkeurigheid van de weegschaal, en toch herkent onze wetenschap zich sinds Bichat in de ambachtsman: het nauwkeurige maar mateloze gebaar dat voor de blik een overvloed van tastbare dingen toegankelijk maakt en met een dicht netwerk van kwaliteiten overdekt, legt de grondslag van een objectiviteit die voor ons wetenschappelijker is dan de instrumentele bemiddelingen van de kwantiteit. De vormen van de medische rationaliteit dringen diep door in de wonderlijke dichtheid van de waarneming en bieden als eerste aanblik van de waarheid de finesses van de dingen, hun kleuren en vlekken, hun hardheid en hechtheid. De ervaringsruimte lijkt samen te vallen met het bereik van de oplettende blik, van de empirische waakzaamheid die alleen aandacht schenkt aan wat inhoudelijk duidelijk zichtbaar is. Het oog wordt drager en bron van helderheid; het bezit de macht om een waarheid zichtbaar te maken die het slechts ontvangt voor zover het haar zichtbaar maakt; wanneer het oog zich opent,

3. F. Lallemand, *Recherches anatomo-pathologiques sur l'encéphale*. Parijs, 1820, inleiding, p. VII, noot.

maakt het een eerste opening voor het ware: vanuit de wereld van de klassieke helderheid markeert deze wending de overgang van de 'Verlichting' naar de negentiende eeuw.

Zien was voor Descartes en Malebranche waarnemen (en zelfs in de meest concrete ervaringsvormen: de anatomische praktijk bij Descartes en de microscopische observatie bij Malebranche); maar het ging erom de waarneming, zonder haar van haar waarneembare lichaam te beroven, doorzichtig te maken voor de werkzaamheid van de geest: het aan elke blik voorafgaande licht was het element van de idealiteit, de onbepaalbare plaats van oorsprong waar de dingen gelijk waren aan hun essentie, en de vorm waarin ze dankzij de geometrie van de lichamen met hun essentie overeenkwamen; toen het zien een volmaakte verrichting was geworden, werd het opgenomen in de ongekromde en tijdloze figuur van het licht. Aan het einde van de achttiende eeuw betekent zien dat de ervaring zo veel mogelijk haar ondoorzichtige lichamelijke karakter behoudt; de hechtheid, duisterheid of dichtheid van de in zichzelf gesloten dingen bezitten een waarheidsvermogen dat ze niet aan het licht ontnemen, maar aan de trage blik die op hen rust, die hen omgeeft en geleidelijk doordringt, en die hen nooit iets anders schenkt dan zijn eigen helderheid. Het verblijf van de waarheid in de duistere kern van de dingen hangt op paradoxale wijze samen met de soevereine macht van de empirische blik die hun duisternis aan het licht brengt. Al het licht is afkomstig van de nietige fakkelt van het oog, dat nu om de lichamen heen draait en onderweg hun plaats en hun vorm aanduidt. Het rationele vertoog is minder gebaseerd op de geometrie van het licht dan op de ondoordringbare en onoverwinnelijke dichtheid van het object: in zijn aanwezigheid, die ondanks zijn duisternis aan elk weten voorafgaat, worden de bron, het domein en de grens van de ervaring gegeven. De blik is op passieve wijze met deze oorspronkelijke passiviteit verbonden, die hem met de onafzienbare taak belast haar volledig te doorkruisen en te beheersen.

Aan deze taal van de dingen, en waarschijnlijk alleen aan haar, viel het toe een weten van het individu mogelijk te maken, dat niet louter van historische of esthetische aard was. Dat de definitie van het individu een eindeloze opgave is, vormde niet langer een hindernis voor een ervaring die, door haar eigen grenzen te aanvaarden, haar taak tot in het oneindige voortzette. Door de status van object te verwerven kregen de bijzondere kwaliteit, de fijne kleurschakering of de unieke over-